

Az avantgárd irodalom sorsfordító napjai

Emlékek az 1985-ös kalocsai találkozóról¹

Negyven évvel ezelőtt, 1985 nyarán Nicolas Schöffer, vagyis Schöffer Miklós úgynevezett „nyári szemináriumot” szervezett Kalocsára. Valójában ez a „szeminárium” az ismert, emigrációban megjelenő párizsi folyóirat, a *Magyar Műhely* első hazai összejevele volt. Tudnunk kell, hogy a 80-as években évente rendezett a párizsi folyóirat találkozót a szerzőinek, hol a Bécs melletti Hadersdorfban, hol a Párizs közeli Marly-le-Roi-ban. De egészen eddig Magyarországon ez nem volt lehetséges.

1985-ben tehát, Schöfferek köszönhetően, kivételesen Kalocsa lett az otthona a Magyar Műhely Találkozóinak. Mindannyian éreztük, hogy ez a hazai és az úgynevezett „határon túli”, illetve „emigráns” irodalmi, művészeti életben is mérőöldkő. Mondhatjuk így: több szempontból is különleges alkalom volt mindez: egyrészt az emigrációban megjelenő folyóirat szerkesztősége és munkatársai nyilvános és bárki által látogatható háromnapos rendezvényt tartottak a pártállami Magyarországon, ez már önmagában példa nélkülűvé tette az összejevetelt, másrészt az akkor önmagát progresszívnek tartó, modern, ha tetszik: avantgárd irodalmi és művészeti élet legjobbjai jöttek, jöhettek itt össze, ismétlem, a kommunista, a pártállami Magyarországon. Ahogy mondani szokták, akkor és ott majdnem mindenki ott volt, aki akkoriban „számított” a hazai művészeti életben.²

Az előbb mérőöldkőről beszéltem, olyan értelemben, hogy ez a magyarországi összejevetel egyfajta nyitásnak számított. Kétségtelenül. De – mint később kiderült – az irodalom életében is egyfajta mérőöldkő lett ez az esemény. Túlás nélkül mondhatjuk mindezt, utólag, negyven év távlatából, mindannak ismeretében, ami ott történt. Miért is lett mérőöldkő azonkívül, hogy a nyitás, a politikai vagy a kultúrpolitikai nyitás megtörtént? Azért, mert e találkozó után vált ketté a progresszív irodalmi világ, méghozzá „posztmodernekre” és „avantgárdokra”. És ez után a találkozó után kezdődött meg az avantgárd irodalom térvesztése, kanonizációs folyamatának teljes

megrekedése. Egyszerűbben szólva: e Magyar Műhely Találkozó után indult el az a folyamat, amelynek következményeként az avantgárd irodalom egyértelműen ismét – és talán végérvényesen – a margóra szorult.

Kulcsszerepe ebben a kettéválásban két irodalmárnak volt. A párizsi *Magyar Műhely* szerkesztőjének, Nagy Pálnak, valamint a még mindig fiatal szerzőnek, Esterházy Péternek. Tudni kell, hogy a progresszív irodalom meghatározó alakja volt már akkoriban is Esterházy, pedig mindössze harmincöt éves volt, tehát életkorát tekintve valóban fiatal, de olyan tekintélye volt már akkor is, hogy minden megnyilvánulását fokozott figyelem kísérte. Ugyanakkor – és ezt is ki kell mondani – Esterházy ezen a találkozón csak elszenvedett bizonyos eseményeket, illetve reagált bizonyos történésekre. Vagyis nem ő volt a szétszakadásban a kezdeményező. A történések ismeretében nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy a progresszív irodalom kissé túlzottan is korai szétszakadásában valóban Esterházy a szenvedő fél, még ha a negatív következménye ennek a szétszakadásnak nem is őt sújtja.

Negyven év távlatából nehezen hihető, mégis ténykérdés: a 70-es évek végén, a 80-as évek elején a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* és annak avantgárd köre igazi kanonizációs bázis volt. A zárt pártállami magyarországi irodalmi közeg is közrejátszott abban, hogy a Párizsban megjelenő, és kifejezetten a modernitást, méghozzá a direkt politizálástól mentes modernitást hirdető *Magyar Műhely*ben publikálni – jó értelemben véve – „divat” lett, önmagában olyan elismerést jelentett, amire odafigyelt a szakma, itthon és határon túl egyaránt. Hosszan lehetne sorolni a neveket, mindazon szerzők nevét, akik feltűntek a *Magyar Műhely* oldalain, és hamar nyilvánvalóvá válna, hogy korántsem „csak” az avantgárd fóruma volt az akkori párizsi lap. Maga Esterházy Péter is az egyik első – folyóiratban megjelent – novelláját itt közölte, 1974-ben, a lap 43/44-es dupla számában.³ De a klasszikussá lett magyar irodalomból megemlíthetjük még Nemes Nagy Ágnes,

¹ Elhangzott a *Késői szüret – úton Dargay Lajossal* című konferencián, Egerben, 2025. október 20-án.

² Lásd G. KOMORÓCZY Emőke: *Avantgárd kontinuitás a XX. században. A párizsi Magyar Műhely és köre*. Bp., Hét Krajcár, 2016, 97–104.

³ ESTERHÁZY Péter: *Keringő szívütemben = Magyar Műhely*, 1974, 43–44. sz., 17–19.

Hernádi Gyula, Pilinszky János, Mándy Stefánia, Lengyel Balázs, Mészöly Miklós, Weöres Sándor, Kassák Lajos, Füst Milán, Szentkuthy Miklós, Erdély Miklós nevét is, amelle, hogy a Nyugaton élők közül Baránszky László, Bakucz József, Vitéz György, Kemenes Géfin László is szerző volt.

Maga Esterházy, akinek baráti kapcsolatai sokszor a szakmai ellentéteket is felül tudták írni, a *Magyar Műhely* akkori szerkesztőivel, Bujdosó Alpárral, Nagy Pállal, Papp Tiborral, vagyis kezdetben mindhárom szerkesztővel igen jó kapcsolatot ápolt, bár barátsága aztán csak Bujdosó Alpárral maradt haláláig tartó. Ennek a barátságnak szép dokumentuma volt, hogy Esterházy fontosnak tartotta, hogy megjelenjen Bujdosó Alpár feleségének, Zsuzsának 2015. évi temetésén, valamint az is tény, hogy Bujdosó Alpár 2016-os évi kiállítását is ő nyitotta meg.⁴

A 70-es évek végén, a 80-as évek elején az események, éppen a progresszív magyar irodalmat illetően, rendkívüli módon felgyorsultak. Esterházy pályája nehezen indult, de aztán látványosan ívelt fel, az 1979-es *Termelési-regény* után hamar meghatározó szerzővé vált. A nyelvet örökké elemző, a szavakat megbontó, új kontextusba helyező habitusa, a vizuális elemeket is újból és újból hasznosító gesztusai változatlanul rokonították őt a *Magyar Műhely* avantgárd szellemiségével. Ha Esterházy akkori könyveit – mint műtárgyakat – összehasonlítjuk például Bujdosó Alpár ekkoriban megjelent könyvével, többek között a Bécsben élő szerző *1 és 2 között az Erzsébet hídon* című munkájával,⁵ számos hasonló elemet találhatunk, hiszen Esterházytól a grafikai elemek, a nyílak vagy egyéb vizuális szövegépítő gesztusok egyáltalában nem álltak távol ekkoriban. Híressé lett mondata, miszerint „megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban”,⁶ az ekkori *Magyar Műhely* szellemiségével nagyon is rokon megnyilvánulás. Sőt, a 80-as évek elején feltűnt újabb írógeneráció számára, amely nem utolsósorban szintén a *Magyar Műhely*hez kapcsolódott, az ilyen jellegű mondatok tették Esterházyt kiemelten fontossá. A 80-as évek elején indult *JAK-füzetek* című sorozat, ezen belül a *Ver(s)ziók*-antológia maga is a nyelvi hagyományok megkérdőjelezéséről, valamint megújításáról szólt, vagyis az avantgárd akkori törekvéseit képezte le.⁷

Esterházy volt az egyetlen, aki a széppróza felől közelítve ilyen intenzitással kapcsolódott az avantgárd *Magyar Műhely*hez. Ugyanakkor ma már egészen elképesztő

tény, hogy az akkori fiatal, progresszív költészet szinte egésze az avantgárd mellett teszi le a névjegyet azzal, hogy a *Ver(s)ziók*-antológiában publikál, ki gondolná, hogy ebben a botrányt kavart avantgárd antológiában Nagy Gáspár, Várady Szabolcs is verset közölt, csak hogy két, meghatározó és nem avantgárd költőt említsünk.

A Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* szerkesztői – helyzetükből adódóan is – valószínűleg ambivalens érzelmekkel figyelték azt az új szellemiséget, amelynek megszületésében valójában nagyon is szerepet játszottak. Nyilvánvalóan örültek annak, hogy a folyóiratuk és annak irányultsága hat a fiatal hazai irodalomra, szívesen is adtak teret e szerzők műveinek, ugyanakkor nem értették, hogy az a modernitás, amit ők képviselnek és művelnek, hogyan tud átjutni a pártállam cenzurális szűrőjén, illetve, ha a fiatalabb nemzedék részéről átjut ezen a szűrőn ez a modernitás, akkor az ő műveik miért nem kaphatnak megfelelő teret és elismerést itthon. Nagy Pál és Papp Tibor rendkívül későn kaphattak József Attila-díjat,⁸ és hiába lobbiztunk sokan a Kossuth-díjért a rendszerváltás után – még a kollektív Kossuth-díj lehetősége is felmerült –, ennek a hivatalos elismerésnek semmilyen esélye nem volt sem ekkor, sem később.

A 80-as évek elején a *JAK-füzetek* megjelenése meglepetés volt a *Magyar Műhely* alapító szerkesztői, Nagy Pál és Papp Tibor, illetve a nem alapító, de a legaktívabb bécsi szerkesztő, Bujdosó Alpár számára, ahogy a *JAK* antológiája, a *Ver(s)ziók* is az volt, pedig az valóban egyértelműen az ő szellemiségüket, a *Magyar Műhely* szellemiségét (is) képviselte. Ugyanakkor az említett három szerző, Bujdosó Alpár, Nagy Pál és Papp Tibor nem jelent meg a *Ver(s)ziók*-ban, amit legfeljebb életkori különbséggel lehetett magyarázni. Tény, hogy Tandori Dezső vagy Erdély Miklós sem szerepelt az antológiában, ugyanakkor a tőlük csak néhány évvel fiatalabb Várady Szabolcs viszont igen. Ez a mellőzés egyértelműen bántotta őket, ami csak a későbbiekben derült ki.

Tény az is, hogy Esterházy Péter hirtelen felfutása is a meglepetés erejével hathatott az emigrációban élő írók számára. Ők, kívülről nézve a pártállami világot, csak azt láthatták, hogy Esterházy a „hivatalos”, a „kádárista” Magvető Könyvkiadónál jelenik meg, méghozzá úgy, hogy az akkori könyvhetek meghatározó szerzője. 1981-től minden évben megjelenik a könyvhétre egy-egy Esterházy-kötet a *Bevezetés a szépirodalomba*-sorozat darabjaként, és

⁴ Lásd Bujdosó Alpár székfoglaló kiállítása a Széchenyi Akadémián. 2016. február 11-én Esterházy Péter nyitotta meg Bujdosó Alpár Hulló fogak, villanó fények című kiállítását a 2B Galériában = mta.hu, 2016. február 15. <https://mta.hu/szima/bujdoso-alpar-szekfoglalo-kiallitasa-a-szechenyi-akademian-105999>

⁵ BUJDOSÓ Alpár: *1 és 2 között az Erzsébet hídon*. Párizs, Magyar Műhely, 1980

⁶ ESTERHÁZY Péter: *Kis magyar pornográfia. Bevezetés a szépirodalomba*. Bp., Magvető, 1984, 10.

⁷ *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*. Szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, ZALÁN Tibor, Bp., Magvető, 1982

⁸ Nagy Pál 2000-ben, Papp Tibor pedig 2003-ban kapta meg ezt az elismerést.

Petőcz András
Nicolas
Schöfferrrel
Kalocsán
1985-ben
Ismeretlen
fotós
© Petőcz
András
archívuma

minden évben siker. A *Függő* (1981), a *Ki szavatol a lady biztonságáért?* (1982), valamint a *Fuvarosok* (1983), a *Kis Magyar Pornográfia* (1984), *A szív segédigéi* (1985) már megjelenésükkor az akkori magyar irodalom kulcsdarabjaivá váltak, és ez, kívülről nézve, túlzottan gyors feladás lehetett, különösen az emigrációban élő szerzők számára.

Mindebből fakadhatott az a különös, szinte drámai pillanat, ami a már említett *Schöfferszemináriumon*, a Magyar Műhely Találkozón következett be, 1985 júliusában, Kalocsán. Ahogy erről a bevezetőmben beszéltem, a Találkozón sok mindenki ott volt, aki akkoriban „számított” – neveket nem sorolok, sokan voltunk, nagyon sokan. Természetesen Esterházy Péter is eljött a feleségével, Gittával együtt.

A 70-es és a 80-as évek Magyar Műhely által szervezett találkozóinak jellemzője volt, hogy az első nap a „titok” jegyében telt. Mindig az első nap estéjén hirdették ki a szerkesztők annak a nevét, aki abban az évben a Kassák-díjat elnyerte,⁹ így az érkezés napján ezt nem tudhattuk.

Mindez azért volt fontos, mert a Találkozókra általában egy-egy új Magyar Műhely szám is megjelent, amelyben viszont már ott volt, olvasható volt az az évi díjazott neve, ez természetes módon jelentette azt, hogy estig senki nem láthatta az új Magyar Műhely számot.

Történetünk szempontjából ez a tény kulcsfontosságú. Kalocsán minden az addigi Magyar Műhely Találkozók hagyományainak megfelelően történt. Az első napon nem láttuk az új lapszámot, és nem is tudtuk, ki lesz a díjazott, ahogy azt sem tudhattuk, mi jelent meg az új Magyar Műhelyben. A rendezvényen megjelenő írók és művészek, ismétlem, sokan voltunk, nagyon sokan, természetes módon örültünk egymásnak, beszélgettünk, söröztünk, boroztunk, vacsoráztunk.

Semmi jel nem mutatott arra, hogy este botrány lesz. A jókedv és jó hangulat mindig is jellemezte a Magyar Műhely Találkozókat, most is így volt. Esterházy ebben a jókedvben természetes módon volt jelen, a szerkesztők, Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor megkülönböztetett

⁹ Az 1972 júniusában életre hívott Alapítvány tevékenységét hat tagból álló kurátori tanács irányította. Tiszteletbeli tagja: Kassák Lajosné, tagjai: Schöffers Miklós szobrász, a Magyar Műhely három szerkesztője:

Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, a gazdasági tanácsadó és ügyintéző: Rosenberg Ervin volt.

figyelemmel foglalkoztak vele, úgy tűnt mindannyiunk számára, hogy minden rendben van, a kapcsolat Esterházy és a szerkesztők között harmonikus.

Aztán eljött az este, és kihirdették az új Kassák-díjas nevét, valamint kézbe vehette mindenki a *Magyar Műhely* új, vékony füzetét. A Kassák-díjat Megyik János szobrászművész kapta, kiváló szobrász.¹⁰ Viszont az új *Magyar Műhely*ben volt egy jegyzet, *Irodalmi krónika* címmel, amelyet Nagy Pál, a folyóirat Párizsban élő szerkesztője írt. Nagy Pál korábban is ismert volt arról, hogy a véleményét képes kemény szavakkal, keresetlenül kifejezni. Többekről írt ebben a jegyzetben, köztük Esterházyról is. Gúnyosan. A gúny ürügye az volt, hogy abban az évben jelent meg a *JAK-füzetek* sorozatában Esterházy *Daisy* című műve, ami – műfaját tekintve – operalibrettó. Nagy Pál – meglehetősen szűkszavúan – csak ennyit írt erről az új Esterházy-könyvről: „Esterházy Péter *Daisy*je – mint a mű alcíme állítja – csakugyan *opera semiseria*. Persze az is jellemző magatartás, ha valaki ennyire *semmibe veszi* az egyik legjelentősebb magyar könyvsorozatot, a *JAK* füzeteket.

Tudja, hogy nincs ott semmi keresnivalója.”¹¹

Nem láttam Esterházy arcát abban a pillanatban, amikor elolvasta ezeket a sorokat. De Esterházy a „nincs ott semmi keresnivalója” kifejezést szó szerint vette. Abban a pillanatban csomagolt, és a feleségével együtt utazott vissza Budapestre. Ráadásul nem is egyedül ment. Vítte magával az aznap frissen Kassák-díjassá avatott Megyik Jánost, aki így fejezte ki szolidaritását Esterházyval. Esterházy tehát otthagytta a *Schöfferszemináriumot*, a Magyar Műhely Találkozót, és ez a tény a következő két napra is rányomta a bélyegét. Este, amikor hallottam, hogy Esterházy elment, érzékeltem, hogy rendkívül negatív hangulat támadt, és nem csak Esterházy miatt. Nem értettük a dolgot, és nem is értettünk egyet ezzel. Mármint azzal, hogy ilyen megjegyzéseket kell tenni egy megjelent könyvre. Mindennek következménye volt, illetve lett: lassan, de biztosan romlani kezdett a hangulat a *Magyar Műhely* körül, és ez a hangulatromlás, mint később, évekkel később kiderült, megállíthatatlannak bizonyult. Természetesen mondhatjuk azt, hogy egy pillanatnyi sértődésnek, egy rendezvényről való érzelmekkel teli távozásnak túlzott jelentőséget tulajdonítunk. Lehet ezt mondani. De ennél többről van szó, és hogy többről, azt egy évekkel későbbi találkozás is bizonyítja.

A rendszerváltás időszakában, tehát 1989 őszén vagy 1990 elején futottam össze Esterházyval a Vörösmarty téren, az úgynevezett „Acél-épület” bejáratában, ahol akkoriban a Magvető szerkesztősége volt. Ahogy össze-

futottunk a bejáratnál, kérdezte, hogy vagyok, mi újság, és természetesen én is ugyanezt kérdeztem tőle. Tény, hogy Esterházy nagyon közvetlen volt akkor. Ez az az időszak volt, amikor a *Magyar Műhely* „hazaköltöztetése” zajlott, akkoriban én is az egyik felelős szerkesztője voltam a lapnak. A *Magyar Műhely* későbbi arculatának a kialakítása akkor zajlott, és én azt a vonalat képviseltem a szerkesztőségben belül, hogy az avantgárd mellett nyissunk a posztmodern felé is. Emlékszem, Somlyó György sajátos grafikáit nagy viták árán sikerült betennem a lapba. A találkozáskor megemlítettem Esterházyt, hogy a *Magyar Műhely* itthon fog megjelenni.

Legnagyobb meglepetésemre Esterházy rögtön a Kalocsai Műhely Találkozót hozta szóba. Hosszan beszélt arról, milyen fájdalmasan érintette a Nagy Pál-cikk, és hogy mennyire szomorú volt az is, hogy ott kellett hagynia az első este Kalocsát. Mert – mondta Esterházy – neki nagyon sokat jelentett a *Magyar Műhely*, ő a mestereinek tekintette kezdő író korában annak szerkesztőit. És mondta azt is, hogy személyesen mennyire szerette őket. De ott, abban a pillanatban nem dönthetett másként, el kellett utaznia.

Talán a legjelentősebb szerzőjét veszítette el akkor, 1985-ben, Kalocsán a *Magyar Műhely*. Egy szerzőt, aki tanácsokat tudott volna adni, hogy hogyan tovább, ha gond van, és aki a folyóirat irányát, arculatát befolyásolhatta volna. Meggyőződésem: nem volt szükségszerű az, hogy a modernitás, a progresszió szerzői között ott, a 80-as években repedés keletkezzen, hogy az avantgárd szerzők elismerése, kanonizációja megrekedjen.

Petőcz András,
Pomogáts Béla,
Nicolas Schöffler
és Kassák Lajos
özvegye,
Kárpáti Klára
1985-ben
Ismeretlen fotós
© Petőcz András
archívuma

¹⁰ [NÉVTELEN]: A zsüri az 1985. évi Kassák Lajos díjat Megyik János szobrásznak ítélte = *Magyar Műhely*, 1985, 70. sz., 63.

¹¹ NAGY Pál: *Irodalmi krónika* = *Magyar Műhely*, 1985, 70. sz., 52.

Petőcz András
Erdély Miklóssal
Kalocsán
1985-ben
Ismeretlen fotós
© Petőcz András
archívuma

TANULMÁNYOK

Felvetődhet a kérdés, mit jelent az, hogy a lap szerzőinek a kanonizációja megrekedt. Sok mindent. Például anyagiakat. Tény, hogy a lap a 90-es évek elején semmilyen támogatást nem kapott. Sem állami, sem Soros-támogatást, holott a *Holmi*¹² például már akkor sok millió forintot kapott a Soros Alapítványtól is, meg az állami büdzséből is. Ezt, akkoriban, nagyon sérelmeztük. Tény, hogy a lap irodalmár szerzői szinte semmilyen elismerést nem kap-

tak soha, sorolhatnám a neveket, nem teszem. Vagyis elfogyott a levegő a *Magyar Műhely* körül.

Annak, hogy a *Magyar Műhely* szerkesztőségi cikkben megsértette Esterházyt, az igazi vesztese tehát maga a folyóirat lett – és áttételesen talán az a progresszió, amelyik a 70-es évek végén, a 80-as évek legelején olyan dinamikus bontakozott ki a magyar irodalomban. Köszönhetően éppen az akkori *Magyar Műhely*nek is.

¹² Első száma 1989 októberében jelent meg. Szerkesztők voltak: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza), Radnóti Sándor (bírálat). Kiadója: a Vörösmarty Társaság.